

วินิจฉัยนาม

พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานภาพ

(ก) ชื่อลำน้ำแม่กลอง

ฉันได้รบคำถาม ว่าเพราะเหตุใดลำแม่น้ำที่ผ่านเมืองสมุทร-
สงคราม เมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรี จึงเรียกชื่อว่า “แม่น้ำ-
แม่กลอง”

ตอบคำถามนี้อยู่ข้างยากเพราะยังไม่เคยพบหลักฐานเป็นแน่นอน
เมื่อฉันเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเคยถามกรมการเก่าที่
เมืองสมุทรสงคราม เขาบอกว่าแต่เดิมมีกลองขนาดใหญ่โตมีกลอง
สามอันอยู่ที่วัดแห่ง ๑ ในแคว้นนั้น (ดูเหมือนเขาออกชื่อวัดให้ด้วยแต่
ฉันลืมไปเสียแล้ว) พวกชาวเมืองจึงเอากลองใหญ่ขึ้นเป็นนิมิตต์มา
เรียกลำแม่น้ำนั้นว่า “แม่กลอง” แล้วเลยเรียกเมืองสมุทรสงคราม
ว่า “เมืองแม่กลอง” ด้วย นี่เป็นอธิบายอย่าง ๑ ซึ่งเคยได้ยินมา
อธิบายอีกอย่าง ๑ ว่ามีเมืองชนของเมืองอุทัยธานีชื่อว่า “เมืองแม่-
กลอง” ตั้งอยู่ยอดแม่น้ำเมืองสมุทรสงคราม อาจจะมีชื่อเมือง
แม่กลองอันอยู่ต้นน้ำเรียกลำน้ำที่ตกลงมาจนปากน้ำ แต่เรียกเพี้ยนไป
เป็น “แม่กลอง” ฉันเคยได้ยินอธิบายแต่ ๒ อย่างเช่นว่ามา แต่
จะรับรองว่าอย่างไรจะเป็นความจริงนั้นรับไม่ได้ ถ้าจะตอบโดยย่อก็
ตอบได้แต่ว่า “ไม่รู้ว่าจะเพราะเหตุใดจึงเรียกชื่อลำแม่น้ำนั้นว่าแม่กลอง”

แต่จะยืนยันว่าอธิบายอย่างไรมาเป็นความเท็จทั้ง ๒ อย่างที่ว่าไม่ได้ ค้วย
มีเค้าเงื่อนชอชอกอยู่ทั้ง ๒ อย่าง จึงจะเขียนตอบแต่เป็นวินิจฉัยให้
ผู้เป็นนักเรียนโบราณคดีพิจารณา

ข้อที่อ้างว่าชอลำน้ำแม่กลองมาแต่กลองใหญ่หนั้น เมื่อพิจารณา
คชชอปากน้ำในอ่าวไทยชั้นในอันมี ๕ ปากน้ำด้วยกัน (ไม่นับปากน้ำ
บางเหี้ยและปากน้ำบางกะรุนซึ่งเป็นแต่ปากบาง คือคลองตัน) แต่
ละปากก็มีเรื่องเป็นเค้าเงื่อนอยู่ดังนี้

(๑) ปากน้ำบางปะกง ในหนังสือนิราศเมืองแกลงชนสุนทรภู่
ซึ่งแต่งเมื่อปลายรัชกาลที่ ๑ หรือต้นรัชกาลที่ ๒ ทรงรัตนโกสินทร
เรียกว่า "ปากน้ำบางม้งก" คำม้งกเป็นชื่อปลาอย่าง ๑ ปากน้ำบาง
ม้งกหมายความว่า ปากน้ำอันอยู่ใกล้กับคลองตันอันมีปลาหม้งกชุม

(๒) ปากน้ำเจ้าพระยา ในหนังสือพระราชพงศาวดารตอน
รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกล่าวว่าพระยาละแวกเจ้ากรุง
กัมพูชายกกองทัพเรือ "เข้ามาทางปากน้ำพระประแดง" เมื่อประมาณ
พ.ศ. ๒๑๐๒ และมีจดหมายเหตุของราชทูตไทยที่พาคณะสงฆ์ไป
เมืองลังกาในรัชกาลพระเจ้าบรมโกษา เมื่อปีออก พ.ศ. ๒๒๔๕
กล่าวว่าพวกราษฎรพากันลงเรือช่วยแห่พระสงฆ์ลงไปส่งถึง "ปากน้ำ
บางเจ้าพระยา" เหตุที่เรียกชอชอปากน้ำอันเกี่ยวผิตกันเป็น ๒ ชอใน
ระยะเวลา ๑๔๓ ปีอย่างนั้นพอจะเข้าใจได้ง่าย ค้วยเมื่อรัชกาลสมเด็จพระ
มหาธรรมราชาธิราชเมืองพระประแดงเดิม เป็นเมืองรักษาปากน้ำ
อยู่ใกล้ทะเล แต่ต่อมาคดลึงรกรกทะเลออกไปจนเมืองพระประแดง

อยู่ห่างปากน้ำมากนัก จึงให้สร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นใหม่ให้ใกล้ทะเล สำหรับรักษาปากน้ำแทนเมืองพระประแดง เมืองสมุทรปราการที่ตั้งใกล้คลองต้นอินชื้อว่า “บางเจ้าพระยา” จึงเรียกชื้อว่า “ปากน้ำบางเจ้าพระยา” เช่นเดียวกับเรียกปากน้ำบางมั่งกง (แต่เหตุใดจึงเรียกคลองต้นอินชื้อว่าบางเจ้าพระยานั้นไม่ปรากฏ)

(๓) ปากน้ำท่าจีน ก็มีเรื่องในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ว่าเมื่อราว พ.ศ. ๑๐๘๘ กำรัสสั่ง “ให้ตั้งบ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี” (ซึ่งมาเปลี่ยนชื้อในภายหลังว่าเมืองสมุทรสาคร) ความส่อให้เห็นชัดว่าคงมีหมู่บ้านพวกจีนหาปลาทะเลตั้งอยู่ที่ใกล้ปากน้ำเช่นเดียวกับทกวันนั้น จึงเรียกตำบลนั้นว่าบ้านท่าจีน เมื่อตั้งเมืองแล้วก็เลยเรียกว่า “ปากน้ำท่าจีน” และเลยเรียกเมืองสาครบุรีว่าเมืองท่าจีนด้วย

(๔) ปากน้ำแม่กลอง ถ้าคิดตามเค้าเรื่องชื้อปากน้ำทั้ง ๓ ซึ่งกล่าวมาแล้ว ก็มักก็อาจจะมิตำยลบ้านชื้อว่า “บ้านแม่กลอง” (เพราะมีกลองใบใหญ่อย่างพวกกรมการข้างหรืออย่างไรก็ตาม) อยู่ที่ใกล้ปากน้ำจึงเรียกว่า “ปากน้ำแม่กลอง” ครั้นตั้งบ้านแม่กลองขึ้นเป็นเมืองสมุทรสงครามคนก็เรียกว่า “เมืองแม่กลอง” เช่นเดียวกับเรียกเมืองสาครบุรีว่าเมืองท่าจีน

(๕) ปากน้ำบ้านแหลม เป็นปากน้ำแต่เฉพาะเมืองเพชรบุรีเมืองเดียว ขึ้นไปจากปากน้ำไม่ไกลเท่าใดก็ถึงเมือง แต่คนเรียกกันว่าปากน้ำบ้านแหลม เพราะตรงที่ปากน้ำแผ่นดินทางข้างฝั่งตะวันออก

ออกงอกขึ้นเป็นแหลมยาวออกไปในทะเล มีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่
เรียกว่า “บ้านแหลม” จึงเรียกชื่อปากน้ำตามชื่อตำบลบ้านนั้น

พิเคราะห์ชื่อปากน้ำทั้ง ๕ ทิศกล่าวมา ดูเป็นเอาชื่อตำบลอื่นอยู่
ใกล้ปากน้ำมาเรียกชื่อลำแม่น้ำทางนั้น ก็พิเคราะห์ต่อไปเห็นว่าจะมี
ใช้คนอยู่ในท้องถิ่นเองตั้งชื่อที่เรียกปากน้ำต่าง ๆ คงเรียกกันแต่ว่า
“ปากน้ำ” เพราะมีปากน้ำแห่งเดียวในดินนั้น ชื่อคงเกิดแต่คำคน
อยู่ถิ่นอื่นเรียก เปรียบดังเช่นชาวเมืองจันทบุรีหรือเมือง นครศรี
ธรรมราชขนมาค้าขายทางเมืองข้างเหนอจะต้องบอกกันให้รู้ว่าจะแล่น
เรือเข้าทางปากน้ำไหน หรือมีถนนก็เป็นชาวราชธานี เช่นผู้แต่ง
หนังสือพงศาวดาร จึงเอาชื่อตำบลที่อยู่ปากน้ำ เช่นบางมั่งกง บาง
เจ้าพระยา ท่าจีน แม่กลอง และบ้านแหลม เดิมเข้าใจว่าปากน้ำไหน
การที่เขาชื่อปากน้ำมาเรียกเป็นชื่อลำแม่น้ำตลอดสาย ดังเช่นเรียก
ลำน้ำที่ตงกรุงเก่าว่า “แม่น้ำเจ้าพระยา” ก็คือ เรียกแม่น้ำที่ตงเมือง
สมุทรสงคราม เมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรี ว่า “แม่น้ำแม่
กลอง” ก็คือ ดูเป็นการบัญญัติใหม่เมื่อทำแผนที่ หาได้เรียกกันมา
แต่เดิมอย่างนั้นไม่ แม้จนจนจนคนอยู่ริมแม่น้ำไหนที่คนอยู่ ก็เรียก
แต่ว่า “แม่น้ำ” หาใช้ชื่อประกอบอย่างว่ามานั้นไม่

แต่จะว่าประเพณีไทยไม่มีที่จะเรียกลำแม่น้ำเป็นชื่อเดียวกันแต่
ต้นจนปากน้ำก็ไม่ไ้ เพราะมี “แม่น้ำโขง” “แม่น้ำคง” (พะม่า
เรียกว่าแม่น้ำสะละวิน) “แม่น้ำพิง” “แม่น้ำสัก” และ “แม่
น้ำน่าน” ทำลายนี้เรียกชื่อเดี่ยวแต่ยอดลำน้ำลงมา ลำแม่น้ำแม่
กลองอาจจะมาแต่ชื่อลำน้ำแม่กลองด้วยประการฉะนี้

พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมหาราช

เพราะเหตุไฉนจึงเรียกชื่อลำแม่น้ำบางสายตามชื่อตำบลที่ปากน้ำ และเหตุไฉนจึงเรียกชื่อแม่น้ำบางสายชื่อเดียวตลอดลงมาแต่ยอดน้ำ ขึ้นมีค่าเงอนที่จะคิดวินิจฉัย ด้วยสิ่งเกดกแม่น้ำที่เรียกชื่อเดียวแต่ ยอดน้ำลงมา ล้วนเป็นลำน้ำที่ไหลลงมาในระหว่างเทือกภูเขา เช่น แม่น้ำสักที่ไหลลงมาแต่แดนเมืองหล่มในระหว่างเทือกภูเขานครราชสีมา ฝ่าย ๑ เทือกภูเขาพระพุทธรบาทฝ่าย ๑ แม่น้ำฟิงก็ไหลผ่านเทือกภูเขาเชิงใหม่ลงมา แม่น้ำน่านและแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำโขง แม่น้ำคง (สระวิน) ก็เช่นนั้น แต่ประหลาดที่บรรดาลำน้ำอันอยู่ในแอ่งแม่น้ำเจ้าพระยาไม่เรียกชื่อเดิมของแม่น้ำนั้น ๆ จนถึงทะเลสักสายเดียวเป็นต้นว่าแม่น้ำสักก็เรียกชื่อลงมาเพียงพระนครหรืออยุธยา แม่น้ำน่าน แม่น้ำฟิง ก็เรียกชื่อลงมาเพียงปากน้ำโพ แม่น้ำแม่กลอง (ถ้าหากมาแต่ชื่อแม่กลอง) จะเรียกชื่อเดิมลงมาถึงไหนไม่ทราบ แม่น้ำท่าจีนนั้นเดิมชื่อจะเรียกว่าอะไรไม่ทราบ ฟิงถึงเกดอีกอย่าง ๑ ว่า แผ่นดินแอ่งลำแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝ่ายตะวันตกพื้นเทือกภูเขาพระพุทธรบาทมาไม่มีเทือกภูเขาขึ้น เป็นพื้นราบไปจนถึงเทือกภูเขาขึ้นแดนพระมา ในที่ราบนั้นมีแนวลำน้ำเก่าและข่งต่าง ๆ ส่อให้เห็นว่าเมื่อสมัยก่อนประวัติศาสตร์จะเป็นทะเลขึ้นไปจนถึงมณฑลพิษณุโลก น่าจะเป็นเหตุด้วยภูเขาหลวงที่เมืองสุโขทัยเมื่อยังเป็นภูเขาไฟอยู่สักทีหาพบมาแล้วระเบิดคนนานใหญ่เมื่อก่อนไฟจะดับ แผ่นดินไหวทำให้พื้นดินในมณฑลพิษณุโลก มณฑลนครสวรรค์ ตลอดจนมณฑลนครชัยศรีแลมณฑลราชบุรีข้างตอนเหนือสูงขึ้น รุกชายทะเลให้ถอยลงมาข้างใต้

และบางแห่งแผ่นดินเกิดเป็นคันทันน้ำ จนท้องทะเลเดิมกลายเป็นขี้
ใหญ่ต่างๆ เช่นขี้บรเพ็ดเป็นต้น มีระกะไปทั้งในมณฑลพิษณโลกและ
มณฑลนครสวรรค์ เมื่อพนดินสูงขึ้นน้ำฝนที่ตกและที่ไหลลงมาจากภูเขา
ก็กัดดินเป็นร่องไหลลงสู่ทะเลซึ่งอยู่ห่างออกไป จึงเกิดลำแม่น้ำเล็กๆ
ขึ้นก่อน แล้วสายน้ำก็ตกลงให้ลำน้ำบางสายกว้างขึ้น และบีบลำน้ำ
บางสายให้ดินเขินเพราะน้ำไปเคินเสียทางอื่น เพราะฉะนั้นว่าตามที่ได้
สังเกตมา ในแขวงมณฑลพิษณโลก มณฑลนครสวรรค์ แม้ที่สุด
จนในมณฑลอยุธยา จึงมีลำน้ำรางที่ไม่เป็นทางสัญจรปรากฏอยู่มาก
มายหลายแห่งจนบัดนี้ มีชื่อแต่คนเรียกกันในท้องถิ่น แผ่นดินก็
ยังอกรุกชายทะเลและสายน้ำเดินเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาจนถึงในสมัย
ประวัติศาสตร์ จะยกตัวอย่างดังเช่นลำ “แม่น้ำจักรสิทธิ์” ซึ่งตั้ง
เมืองสิงห์บุรีเดิมก็เป็นแม่น้ำใหญ่แต่ดินซาคเป็น หวัง เป็นตอนเสียแล้ว
พวกลำน้ำที่เปลี่ยนแปลงจึงมีชื่ออยู่เพียงชั่วคราว พอดินเขินแล้วก็
เรียกชื่อแต่ตอนที่ยงมน้ำ เรียกตามชื่อตำบลบ้านที่ตั้งอยู่ตรงหัวน้ำ
นั้น ลำแม่น้ำที่เกิดขึ้นใหม่ด้วยแผ่นดินรูกทะเลออกไปก็ไม่คงที่
เหมือนกัน จึงเอาชื่อตำบลบ้านที่ปากน้ำเรียกเป็นชื่อลำน้ำ เช่น ปากน้ำ
แม่กลอง ถ้าหากเดิมชื่อว่าแม่กลองปากน้ำก็จะอยู่ราวเมืองราชบุรี
ที่ว่ามานี้โดยเกาทางนั้น

(๒) เรื่องพระเชตะวัน

๑. อธิบายชื่อพระเชตะวัน

ในพระสูตรต่าง ๆ เมื่อชนชื่อพระเชตะวันในภาษามคธ มักเรียกว่า “เชตวัน อนาถปิณฑิกัสส อารามะ” ชื่อที่เรียกดังนั้นมีนามศัพท์ ๔ คำประสมกัน คือ เชต วัน อนาถปิณฑิก อาราม หมายถึง เป็นชื่อท้องที่ ๒ คำ เป็นชื่อบุคคล ๒ คำ แต่ละคำมีอธิบายดังกล่าวต่อไปนี้

คำ “วะนะ” (ไทยเราอ่านว่า วัน และมักแปลงว่า พน) ในพจนานุกรมบาลีของอาจารย์ชิลเคอสแปลเป็นอังกฤษว่า Forest ไทยเราแปลว่า ไม้ (ไม้)

คำ “อารามะ” (ไทยเราอ่านว่า อาราม) อาจารย์ชิลเคอสแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Garden ศาสตราจารย์วิสเควิตสแปลว่า Park ไทยเราแปลว่า สวน

คำ “เชตนะ” (ไทยเราใช้แปลงว่า เชต) เป็นชื่อเจ้าองค์ ๑ ซึ่งอยู่ณเมืองสาวัตถี

คำ “อนาถปิณฑิก” เป็นชื่อมหาเศรษฐีคน ๑ ซึ่งอยู่ณเมืองสาวัตถี และเป็นมหาอภยาสิกในพระพุทธศาสนา

ถ้าแปลรวมกันก็ว่า “สวนของอนาถปิณฑิกที่ป่าเชต” หรือถ้าแปลให้พิสดารออกไป ก็ว่า “สวนอันเศรษฐีอนาถปิณฑิกสร้างณป่าเจ้าเชต” ดังนี้

๒. อธิบายเรื่องสร้างพระเชตวัน

เรื่องตำนานการสร้าง พระเชตวัน มีอยู่ในหนังสือแต่งในอินเดีย เป็นภาษามคธมาแต่โบราณ กล่าวความวิจิตรพิสดารมาก ในวินิจฉัยนี้จะกล่าวแต่เนื้อความตามวิจารณ์ หรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่งจะกล่าวตามความคิดเห็นในปัจจุบันนี้ ว่าเรื่องที่น่าจะเป็นอย่างไร

ในหนังสือเรื่อง “อินเดียสมัยพระพุทธศาสนา” Buddhist India ของศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ Prof. Rhys Davids กล่าวว่าเมื่อก่อนหน้าพุทธกาลมีนักบวชเรียกว่า “อาชีวก” อยู่แล้วหลายคน (เรียกในหนังสือเรื่องอื่นว่า “ปริพาชก” อาจารย์ซิลเคอสแปลว่า Religious Mendicant คือนักบวช กัม) พวกเขาชวกันนั้นล้วนเป็นผู้ปรารถนาหาทางนิพพาน แต่ไม่เชื่อวิธีอย่างที่พวกพราหมณ์สอนมาแต่ก่อน จึงออกบวชเป็น “ภิกษุ” (หมายความว่าผู้สละทรัพย์สินสมบัติ บ้านเรือนออกไปอยู่แต่ลำพังตัวอาศัยเลี้ยงชีพด้วยภิกขาจาร) เทียบเสียเสาะหาธรรมทางนิพพานด้วยประการอย่างอื่น อาจารย์ริสเดวิดส์ จึงแปลศัพท์ “อาชีวก” ว่า The Wanderers พวกอาชีวกคนใดไปคิดเห็นเป็นยุติว่าจะถึงนิพพานได้ด้วยอุบายอย่างใด ก็เที่ยวสั่งสอนผู้อื่นตามถิ่นประเทศต่าง ๆ มีคนเลื่อมใสออกบวชเป็นขริวารมากยิ่งนักเรียกว่า “สงฆ์” ตัวครูผู้สอนก็ได้เป็นศาสตราจารย์ประกาศตั้งธรรมวินัยตามลัทธิของตนขึ้นเป็นศาสนาอันหนึ่ง ยกตัวอย่างดังเช่นพวกที่เรียกว่า “นิครนถ์” และ “เคียรถีย์” (พวกหลังยังมีอยู่ในปัจจุบันนี้ ฝรั่งเศสเรียกว่า “เจน” Jain) เป็นต้น หรือถ้าว่า

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ ก็ออกทรงผนวชอย่างเช่นพวกอาชีวกและท่งเทียว แสงหาทางนิพพานเช่นเดียวกัน จนใต้ตรัสรู้พระโพธิญาณก็ตั้งพุทธบริษัท และประกาศทั้งพระพุทธานุศาสตร์ เสด็จเที่ยวทรงสั่งสอนไว้ในยลิตว์ตาม ถิ่นและ ประเทศต่าง ๆ อย่างประเพณีของ พวก อาชีวกทั้งหลาย นั้นเอง แม้ต่อมาในสมัยพุทธกาล ก็ยังมีอาชีวกพวกอื่น ๆ ตั้งชนอภิลักขิตอาชีวกใดมีคนเลื่อมใสมากก็รุ่งเรือง แพร่หลาย ลัทธิต่อที่คน สันนิษต์ลัทธิอื่น ๆ ไป

ก็พวกอาชีวกหรือแม่พวกพุทธบริษัท เวลาเที่ยวสอนศาสนาไปตามที่ต่าง ๆ นั้น ถิ่นประเพณีเหมือนกันอย่างหนึ่ง คือถ้าไปพักอยู่ ณ ถิ่นบ้านใดเมืองใด ย่อมพักอยู่ตามที่ว่างภายนอกบ้านนอกเมือง มักอยู่ตามชายป่าระยะทางพอเดินเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านได้ ฝ่ายพวกชาวบ้านชาวเมืองรู้ว่ามักพวกนักบวชสอนศาสนา มาพักอยู่ใกล้ ก็พากันออกไปไต่ถามทางธรรมและฟังเทศน์ทำบุญ เป็นประเพณีที่รู้และนิยมกันทั่วไปในสมัยนั้น ที่ชายป่าอันเรียกตามภาษามคธว่า วรรณะ ดังเช่นเวฬุวันณเมืองราชคฤห์ มหาวันณเมืองกบิลพัสดุ์ และมีคคทายวันณเมืองพาราณสี เป็นต้น แห่งใดจะเป็นที่มีผู้ออกกรรมสิทธิ์ เป็นเจ้าของก็ดีหรือไม่เจ้าของก็ดี คงถนัดกันว่าเป็นที่อนุญาตให้พวกนักบวชพักได้ เป็นสาธารณะทั่วไปทุกจำพวก บางคราวพวกนักบวชที่ถือศาสนาต่างกันพักอยู่ในที่ตำบลเดียวกันใกล้ ๆ กันก็มี จึงปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ หลายแห่ง ว่าพระพุทธองค์ได้เคยทรงสนทนาโต้ตอบ

กับ ศาสตราและคณาจารย์ของพวก อาชิวกมีชื่อขอกไว้ ในพระสูตรกั
หลายคน น่าจะสนทนาในเวลาเมื่อไปพักอยู่ในวาระใด ๆ กัน หรือ
ในวาระอื่นเดียวกัน ถึงกล่าวมาแล้ว

เริ่มเรื่อง ที่จะสร้างพระเชตะวันนั้น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จเที่ยว
สอนพระศาสนาไปตามบ้านเมืองต่าง ๆ ในมณฑลประเทศ มักเสด็จ
ไปยังเมืองสาวัตถิเมือง ๆ และมีผู้คนพากันเลื่อมใสมาก ในพวก
ชาวเมืองสาวัตถินั้น มีมหาเศรษฐีคนหนึ่งชื่อว่าอนาถปิณฑก เลื่อมใส
ในพระรัตนตรัยแรงกล้ากว่าผู้อื่นโดยมาก คงปรารถนาชายป่าที่
พระพุทธองค์เคยเสด็จประทับนั้นไม่สู้มีความผาสุก และบางคราวก็
ต้องเสด็จอยู่ปะปนกับอาชิวกพวกอื่น จึงคิดจะสร้างอาราม (น่าแปล
ว่า วัด) ถวาย ให้เป็นที่พักแต่เฉพาะพระพุทธองค์กับพวกพระสงฆ์
พุทธสาวก มิให้นักบวชพวกอื่นไปอยู่ปะปน เศรษฐีอนาถปิณฑกเที่ยว
เลอิกหาที่ตามชายป่าไปเห็นแห่งหนึ่งเหมาะดี แต่ที่ตรงนั้นเจ้าเซตถอ
กรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ เศรษฐีอนาถปิณฑกจึงขอซื้อที่ดินมาสร้างวัด
ถวายสำหรับพระพุทธองค์ประทับกับพระสาวกในเวลาเสด็จไปพักหรือ
จำพรรษาณเมืองสาวัตถิ ในหนังสือซึ่งแต่งแต่โบราณ พรรณนาถ
วิถีเศรษฐีอนาถปิณฑกซื้อที่ดินวัดถาวรมากจนไม่น่าเชื่อ เช่นว่าให้ราคา
ค่าที่ด้วยวิถีเขาแผ่นกหาปะณะ (คือเงินตราที่ใช้ในการซื้อขาย)
ลงปูเรียงจนเต็มตลอดพื้นที่ ๆ ซ้อนกัน แต่ที่ประหลาดอยู่ที่มีหลักฐาน
ปรากฏว่าชาวอินเดียเชื่อว่าซื้อที่พระเชตะวันด้วยวิถีเช่นนั้นมาแต่โบราณ
ด้วยมีรูปภาพจำหลักศิลาเครื่องประดับพระมหาสถูปถาวรหุต Bharhut

ซึ่งสร้างใกล้กับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราวเมื่อ พ.ศ. ๓๐๐ ทำ
เรื่องเศรษฐกิจ อนาคตพิณชาติซึ่งที่พระเชตะวันด้วย ปุ๊กหาประโยชน์เป็นราคาตั้ง
กล่าวมา รูปจำหลักนั้นมีจำลองมาเขียนไว้อย่างขยาย ๆ ที่ฝาผนังด้าน
หน้าพระวิหารวัดมกุฏกษัตริย์แห่ง ๑ มีเป็นรูปฉายแลเห็นได้ชัด
พิมพ์ไว้ในหนังสือ Buddhist India ระเบียบพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๑
หน้า ๘๘ อีกแห่ง ๑ ชื่อที่เรียกว่าเชตะวันนั้นเห็นอาจจะเป็นชื่อเรียก
กันขึ้นใหม่เมื่อสร้าง หรือจะเป็นชื่อตำบลที่ชาวเมืองเรียกกันอยู่ก่อน
แล้วว่า “ป่าเจ้าเชต” ก็เป็นไปได้ แต่อย่างไรก็ดีดูเหมือนเมื่อในพุทธกาล
พระพุทเจ้าจะเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน มากกว่า ประทับที่แห่งอื่น
ขอนมเฝ้าเงอในพระสูตรต่าง ๆ ปรากฏพระธรรมเทศนาซึ่งพระพุท
องค์ทรงแสดง ณ พระเชตะวัน มีจำนวนมากกว่าทรงแสดง ณ ที่อื่น
จึงน่าสันนิษฐานต่อไปว่า พระเชตะวันอาจจะ เป็นวัดแรกซึ่ง สร้างขึ้น
ถวายเฉพาะแก่พระพุทศาสนา เพราะฉะนั้นพวกพุทศาสนิกชนใน
อินเดียจึงนับถือกันว่าเป็น “วัดเดิม” เมื่อสร้างพระมหาสถูปการท
จึงเอาเรื่องเศรษฐกิจ อนาคตสร้างพระเชตะวันมาจำหลักเป็นรูปภาพเข้า
ในเรื่องพุทธประวัติ เรื่องสร้างวัดอินทราเหมาจำหลักไม่

๓. อธิบายประวัติพระเชตะวัน

แต่พระเชตะวันเห็นจะรุ่งเรืองอยู่ในพุทธกาล ด้วยเป็นที่ประชุม
ผู้คนไปเฝ้าพระพุทองค์และไปฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งพระองค์ทรง
แสดงในเวลาเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้นเป็นอันมาก เองนี้ แม้พระคัมภี
กุฎกเสด็จประทับและที่พระสงฆ์อาศัยก็น่าจะอยู่สบายดีกว่าแห่งอื่น แต่

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเชตะวันไม่มีพระพุทธองค์เปรียบเหมือนปราสาทขาคยอกเสียดโยม ยังเป็นแต่ที่สำหรับพระสงฆ์พุทธสาวกพักอาศัยในเวลาเดินทางและจำพรรษา ถึงการบำรุงรักษาเมื่อสิ้นอายุเกษมสู่อนาถบิณฑกแล้วน่าจะเสื่อมทรามลง จึงไม่ปรากฏเรื่องประวัติของพระเชตะวันแห่งเดิมนี้ต่อมา ยังมีกรณีอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นปัจจัยให้พระเชตะวันทรุดโทรม ทั่วเมื่อพระพุทธองค์ทรงประสูติใกล้เสด็จเข้าพระนิพพาน พระอนานที่ทูลปรารภว่า เมื่อสิ้นพระพุทธองค์แล้วพวกพุทธสาวกจะพากันว่าเหว่ ทั่วยมได้เฝ้าเห็นพระองค์เหมือนแต่ก่อน พระพุทธเจ้าจึงทรงพระกรุณาแนะนำไว้ ว่าถ้าใครเปลี่ยนใจเช่นนั้นก็ให้ไปปลงกรรมสังเวชนที่แห่งใดแห่งหนึ่งใน ๔ แห่ง คือที่พระองค์ประสูติในสวนลุมพินีณเมืองกบิลพัสดุ์ แห่ง ๑ ที่พระองค์ตรัสรู้พระโพธิญาณณโพธิมณฑลในแขวงเมืองคยา แห่ง ๑ ที่พระองค์ประทานปฐมเทศนาในมคคทายวันณเมืองพาราณสี แห่ง ๑ และที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานณตวันรังที่เมืองกุสินารา แห่ง ๑ (แล้วแต่ใครจะไปยังแห่งใดได้สะดวก) จึงเกิดมีพระบริโภคเจดีย์ชน ๔ แห่ง ไซ้แต่เท่านั้น เมื่อถวายเพลิงพระศพแล้ว เจ้าชายพานเมืองต่าง ๆ ขอบแบ่งพระบรมธาตุไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ให้คนบูชาในบ้านเมืองของตน เกิดมีพระธาตุเจดีย์ชนด้วยอีก ๘ แห่ง รวมเป็นพุทธเจดีย์เกิดขึ้นสำหรับบูชาแทนพระองค์พระพุทธเจ้า ๑๒ แห่ง พระเชตะวันมีใต้อยู่ในพุทธเจดีย์ พวกพุทธศาสนิกชนก็คงพากันนิยมไปบูชาพุทธเจดีย์ ๑๒ แห่งนั้นแทนไปยังพระเชตะวันอย่างแต่ก่อน

๔. อธิบายประวัติพระพุทธศาสนาเมื่อล่วงพุทธกาล

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระพุทธศาสนา
 ยังเป็นแต่ศาสนา ๑ ใน ๔ ศาสนาซึ่งมีผู้นับในอินเดียชุกชุมมาก นอก
 จากพระพุทธศาสนายังมี ศาสนาพราหมณ์ ศาสนา ๑ ศาสนาของ
 พวกอาชิวก ศาสนา ๑ ศาสนาของพวกนิครนถ์ ศาสนา ๑ เป็น
 ศาสนาใหญ่อยู่ในมณฑลประเทศเดียวกัน เป็นเช่นนั้นมากกว่า ๒๐๐ ปี
 จนถึง พ.ศ. ๒๗๐ (ตามประมาณของอาจารย์วินเซนต์ เอ สมิท
 Vincent A. Smith) พระเจ้าอโศกมหาราชในสมัยราชวงศ์ได้เป็น
 พระเจ้าราชาธิราชในอินเดีย ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาประดิษฐาน
 พระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ยกพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นจอม
 ศาสนาทั้งปวงในพระราชอาณาเขตต์ หรือถ้าว่าอีกอย่าง ๑ พระพุทธ
 ศาสนาได้เป็นศาสนาสำหรับประเทศเป็นที่แรกแต่ครั้งนั้น พระเจ้า
 อโศกมหาราชทรงทำนบบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอนุสาวรีย์ขยาย จะยก
 มากกล่าวแต่ ๒ อย่างซึ่งเกี่ยวเนื่องกับวินิจจัยน คือเรื่องสร้างพุทธเจดีย์
 อย่าง ๑ กับแผ่พระพุทธศาสนาอย่าง ๑

เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างพุทธเจดีย์นั้น มีศิลาจารึก
 และโบราณวัตถุที่ยังเหลืออยู่เป็นหลักฐาน ว่าได้ทรงพระอุทิศสาธุเสด็จ
 ขุดถึงที่พระขรรค์โลกเจดีย์ทั้ง ๔ แห่ง และให้ย้ายพระบรมสารีริกธาตุ
 ที่บรรจุไว้ในพระสถูปแต่เดิมหลายแห่ง เขาไปรวมกันแล้วแบ่งเป็น
 ส่วนละน้อยๆ แจกให้ไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้เป็นเจดีย์สถานณที่ต่างๆ

ซึ่งได้ทรงแผ่พระพุทธานุภาพไปตั้ง (ในหนังสือเก่าว่าถึง ๘๕๐๐๐ แห่ง) ขึ้นเป็นมูลเหตุที่จะเกิดมรดกแพร่หลาย และวัดจึงย่อมมีพระสถูปธาตุ เจดีย์เป็นหลัก และมีวิหารสำหรับคนประชุมบูชาพระบรมธาตุ ๒ สิ่ง นตกแห่ง สิ่งอื่นนอกจากพระเจดีย์กับวิหาร เช่นต้นโพธิ์พันธพทศยา กติ กุฎีสงฆ์ กติ และโบสถ์ กติ มีแต่บางวัด เป็นแบบอย่างมาแต่ ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช

แต่มีคติอันหนึ่งซึ่งชาวอินเดียถือกันมาแต่เดิมว่าไม่ควรทำ พระพุทธรูป เพราะฉะนั้นในลวดลายเครื่องประดับพุทธเจดีย์ซึ่งพระเจ้า อโศกหรือผู้อื่นสร้างในสมัยนั้นและต่อมาอีกนาน แม้จำหลักเรื่อง พระพุทธประวัติก็ทำแต่รูปภาพผู้อื่น ตรงไหนต้องที่เป็นพระพุทธรูปก็ ทำรูปสิ่งอื่นเป็นสำคัญแทนพระองค์ เช่นรอยพระพุทธรายท และดอกบัว เป็นต้น ตรงเมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรรมก็ทำแต่รูปม้าผูกอาสนแปล่า เรื่องก่อนนั้นไปก็ทำเป็นรูป ต้นโพธิ์ กงจักร พุทธบัลลังก์ และพระสถูป จำหลักให้เข้ากับเรื่อง พระพุทธประวัติ เป็นเช่นนั้น มาจนใกล้จะถึง พ.ศ. ๕๐๐ จึงเกิดมีพระพุทธรูปด้วยเหตุที่จะเล่าต่อไปข้างหน้า

เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชแผ่พระพุทธานุภาพนั้น จะต้องเล่า ย้อนถอยหลังขึ้นไปสักหน่อยให้เข้าใจความคิดต่อกัน คือเมื่อพระพุทธ องค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วไม่ช้า พระสงฆ์อริยสาวกประชุมกัน ที่ถ้ำในแคว้นเมืองราชคฤห์ ช่วยกันรวบรวมพระธรรมวินัยบรรดาที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนและมีบัญญัติไว้ของจำสวดช่อมพร้อมกัน เรียก ว่า สังคายนา นับเป็นครั้งแรก หรือปฐมสังคายนา แล้วถือ

พระธรรมวินัยตามที่ได้อสังคายนาครั้งนั้นเป็นหลักพระพทธศาสนาสืบมา
 ครั้นล่วงพุทธกาลได้สัก ๑๐๐ ปี เมื่อพระอรียสาวกที่ได้นำปฐม
 สังคายนาถึงมรณภาพไปหมดแล้ว พระภิกษุชั้นลูกศิษย์ได้เป็น
 คณาจารย์เกิดความเห็นต่างกันขึ้นด้วยเรื่องแกชททกระวินัย คือพระวินัย
 ที่ไม่เป็นข้อสำคัญ พระสงฆ์พวก ๑ เห็นว่าควรแก้ไข ด้วยพระพทธเจ้า
 ได้ประทานอนุญาตไว้ให้เป็นสิทธิแก่พระสงฆ์ แต่พระสงฆ์อีกพวก ๑
 เห็นว่าถ้าให้แก้พระวินัยไปแล้ว ก็คงแก้ไขกันไปอีก ในภายหน้า
 จะเป็นเหตุให้พระธรรมวินัยคลาคลุ้งเสื่อมเสียหลัก พระศาสนาไป
 ทุกที ควรให้คงอยู่ตามที่พระมหาเถระอรียสาวกได้ทำปฐมสังคายนา
 ไว้แต่อย่างเดียว พวกข้างโน้นไม่ยอมขึ้นแก้ไขไปตามความเห็น
 พระสงฆ์จึงแตกกันเป็น ๒ นิกายเมื่อ พ.ศ. ๑๐๐ พวกที่ไม่ยอมแก้
 ใต้นามว่า “เถรวาท” พวกที่แก้ไขใต้นามว่า “อจารียวาท” พระสงฆ์
 พวกเถรวาทประชุมกันณเมืองเวสาลี ทำสังคายนาพระธรรมวินัยตามที่
 พระอรียสาวกได้รวบรวมไว้อีกครั้ง ๑ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๒ เรียกว่า
 ทศัยสังคายนา ตอนนั้นมากกว่า ๑๐๐ ปี เมื่อถึงสมัยพระเจ้าอโศกทรงบำรุง
 พระศาสนา พระสงฆ์ในอินเดียมีเป็น ๒ นิกายทั้งกล่าวมา และใน
 นิกายหนึ่งยังแยกกันเป็นต่างคณะออกไปอีกหลายคณะ พระเจ้าอโศก
 ทรงเลื่อมใสในพระโมคคัลลีย์บุตรติสสเถระ ผู้เป็นเจ้าคณะวิภังษาที่
 ในนิกายเถรวาทจึงทรงอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์นิกายเถรวาท ครั้งนั้น
 มีพจนพระสงฆ์นิกายอจารียวาท (ในหนังสือเก่าว่าพวกเถรวธีย์ ความ
 ไม่ลงรอยกัน) ที่อยากได้ราชูปถัมภ์เข้าบวช (แปลง) เป็นนิกายเถรวาท

ข้อประเทศไว้ ในหนังสือมหาวงศ์ด้วย พวกนักปราชญ์โบราณคดีได้
 เอาข้อประเทศที่เรียกในหนังสือมหาวงศ์สอบกับแผนที่ ได้ความว่า
 อยู่ในแผ่นดินอินเดีย ๗ ประเทศ อยู่นอกประเทศอินเดีย ๒ ประเทศ
 แต่ในจารึกของพระเจ้าอโศกกล่าวถึงเรื่องส่งคณะสงฆ์ไปยังที่ต่างๆ
 ไม่ วินิจฉัยเรื่องเพียงที่มีหลักฐานตั้งกล่าวนี้ เห็นว่าพระเจ้าอโศกคง
 แล่พระพุทธศาสนาไปในพระราชอาณาเขตต์ก่อน เมื่อทรงประจักษ์แก่
 พระราชหฤทัย ว่าลักษณะการปกครองด้วยอาศัยพระธรรมตามพระ
 พุทธศาสนาเป็นหลักเป็นประโยชน์และความสุขแก่บ้านเมืองได้จริง จึง
 แต่งราชทูตให้ไปทูลชักชวนพระเจ้าแผ่นดินประเทศอื่นอันมีทางไมตรี
 ให้ใช้แบบแผนอย่างเดียวกัน ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกออกนาม
 แต่ประเทศต่าง ๆ ที่แต่งทูตไปทางฝ่ายตะวันตกจนถึงยุโรป หาออก
 นาม ประเทศใดทาง ตะวันออกไม่ แต่ในหนังสือมหาวงศ์มีนามพระ
 มหาเถระที่เป็นสังฆนายกไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในประเทศทาง
 ตะวันออก ๓ องค์ คือ พระมหินทร เป็นราชบุตร (แต่ในหนังสือ
 ทางอินเดียว่าเป็นพระอนุชา) ของพระเจ้าอโศก ไปยังประเทศลังกา
 องค์ ๑ พระโสณกับพระอุตตรไปยังประเทศสุวรรณภูมิด้วยกัน ๒ องค์
 ที่ในหนังสือมหาวงศ์เรียกว่าประเทศสุวรรณภูมินั้น พวกมอญอ้างว่า
 เมืองสะเทิมในรามัญประเทศ แต่พวกนักปราชญ์โบราณคดีได้ความว่า
 ประเทศอินโดจีน (คือแผ่นดินที่ต่อกับอินเดียไปจนต่อแดนจีน) ทั้งหมด
 ไม่ละเพาะแต่เมืองมอญ ชื่อนี้มีเค้าเงื่อนอย่างหนึ่งซึ่งดูเหมือนจะ
 มีใครมีใครได้สังเกต คือพระมหาเถระที่เป็นสังฆนายกไปประดิษฐาน

พระพุทธรูปศาสนาที่แห่งอื่นไปแต่แห่งละองค์เดียวทั้งนั้น แต่ประเทศ
สุวรรณภูมิว่าไป ๒ องค์ด้วยกัน ชื่อนี้ลือว่าน่าจะเป็นพระสงฆ์ ๒ คณะ
พระโสณเป็นนายกคณะ ๑ พระอุตตโรเป็นนายกคณะ ๑ มาประคัมฐาน
พระพุทธรูปศาสนาที่สองแห่งห่างไกลกันในสุวรรณภูมิประเทศ ถ้า
พิจารณาประกอบกับโบราณวัตถุที่ยังปรากฏอยู่ นำลงความเห็นเป็น
ยุติว่าที่ ๒ แห่งนั้น คือประเทศรามัญแห่ง ๑ กับประเทศทวารวดี
(ที่นครปฐม) แห่ง ๑ ทั้งสองแห่งนี้ได้รับพระพุทธรูปมาตั้งแต่
สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และได้พระบรมราชาบุตรสร้างพระสถูปเจดีย์
บรรจุไว้ในครั้งนั้น สมเด็จพระบรมราชาวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งจารึกไว้ณพระปฐมเจดีย์ ตามปริยายที่กล่าว
มานั้นเห็นว่า พระสงฆ์ลังกาก็กับพระสงฆ์รามัญและพระสงฆ์ไทยสืบ
วงศ์เถรวาทอันเดียวกันมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐ เศษทั้งนั้น

พระเจ้าอโศกมหาราชครองราชสมบัติอยู่ ๓๗ ปี สวรรคตเมื่อ
พ.ศ. ๓๐๗ ต่อขึ้นมาเชื้อสายในโมริยะราชวงศ์ไม่สามารถจะปกครอง
ราชอาณาจักรเป็นพระเจ้าราชาธิราชอยู่ได้ แผ่นดินอันเกี่ยวกักลับ
แยกกันเป็นประเทศต่าง ๆ เป็นอิสสระแก่กันหลายประเทศ แต่ส่วน
ชาวอินเดียยังถือพระพุทธรูปศาสนาอยู่เป็นพันทั่วไป และมีพระเจ้า
แผ่นดินที่เป็นพุทธศาสนูปถัมภกต่อมาอีกหลายพระองค์ จะกล่าวถึง
แต่ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงอันเกิดขึ้นในประวัติพระพุทธรูปศาสนา

เมื่อราว พ.ศ. ๓๘๐ พระเจ้ามีลิท (ในมิลินทปัญหา) อันรับ
เชื้อสายฝรั่งชาติกรีก Greek พวกที่อพยพมาจากยุโรปแต่ครั้งพระเจ้า

อะเล็กซานดราหาราช ได้ครองราชอาณาเขตอันหนึ่ง ในอินเดีย
ข้างฝ่ายเหนือเรียกว่าประเทศโยนิก ตั้งเมืองสาคร (เดี๋ยวนี้เรียกว่า
เมือง Cabul อยู่ในอัฟกานิสถาน) เป็นราชธานี พวกโยนิกเดิมนับถือ
เทวดาเป็นสรณะ ครั้นมาอยู่ประปรายกับชาวอินเดียไม่ช้านานเท่าใดก็
เขารัดเลื่อมใสถือพระพุทธศาสนา เป็นมูลที่หนังสือเรื่องมิลินทปัญหา
แต่งว่าด้วยพระเจ้ามิลินทสนทนากับพระนาคเสนจนทรงเลื่อมใสในพระ
พุทธศาสนาปรากฏอยู่ พวกโยนิกเคยทำเทวรูปบูชามาแต่ก่อน เมื่อ
มาถอยพระพุทธศาสนาไม่ถอยข้อห้ามเหมือนชาวอินเดียให้ทำพระพุทธรูป
ชินชชาก็มีพระพุทธรูปขึ้น แต่สมัยพระเจ้ามิลินท (ฝรั่งเรียกว่า
Menander) เป็นต้นมา ชาวอินเดียเลยเห็นชอบด้วยเอาอย่างไปทำ
แพร่หลาย จึงนับว่าเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นแต่ในสมัยโยนิกเมื่อราว
พ.ศ. ๓๘๐

ครั้นถึงสมัยเมอราว พ.ศ. ๕๐๐ มีพวกกุสณะอพยพมาจากทาง
ตะวันออก (ที่เป็นแดนประเทศจีนยัติน) มาแย่งอำนาจจากพวกโยนิก
ตั้งราชอาณาเขตคั่นถาวรราชูชน ตั้งเมืองบรูชชระ (เดี๋ยวนี้เรียกว่า
เปชวาร) เป็นราชธานี พวกกุสณะเป็นชาวต่างประเทศเหมือนกับพวก
โยนิก เมื่อมาอยู่ประปรายกับพวกโยนิกและชาวอินเดียทลพระพุทธศาสนา
ก็มาเขารัดด้วยอีกพวก ๑ ก็ในกุสณะราชวงศ์นั้นมีพระเจ้าแผ่นดิน
องค์ ๑ ทรงพระนามว่ากนิษกะ เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๖๖๓ มีอำนาจ
มาตลอดอาณาเขตใต้กว้างขวางจนถึงมคธราชู ทรงเลื่อมใสในพระ
พุทธศาสนา มาก แต่ทรงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกเหมือนอย่าง

พระเจ้าอโศกมหาราช แต่ถึงสมัยพระเจ้ากนิษกะพระภิกษุสงฆ์พวก
 เถรวาทและอาจารย์วาทยังถือลัทธิแตกต่างกันมากออกไปอีก พวก
 พระสงฆ์นิกายเถรวาทยังถือหลักสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้คงมุ่งหมาย
 มรรคผลเป็นทางนิพพาน แต่พวกอาจารย์วาทว่ามุ่งหมายเช่นนั้นเห็นแต่
 แก่ตัว สอนให้มุ่งหมายเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อจะได้เกิดเป็นพระพทธเจ้า
 โปรคตสัตว์เสียก่อนแล้วจึงเข้าพระนิพพาน พระเจ้ากนิษกะให้ประชุม
 สงฆ์ทั้ง ๒ วาทะปรึกษาหารือเพื่อจะให้รวมเป็นนิกายเดียวกัน แต่ไม่
 ประองคองกันได้ พระเจ้ากนิษกะทรงเลื่อมใส พระสงฆ์ฝ่ายนิกาย
 อาจารย์วาท จึงอาราธนาพระมหาเถระในนิกายนั้น ปรากฏนามว่า
 พระอศิวโฆษ ให้เป็นประธานทำสังคายนาณแคว้นกัสมีระ (เดี๋ยวนี้
 เรียกว่า แคชเมียร์) อีกครั้ง ๑ แต่ที่นั่นสงฆ์ผสมเจตจำนงถือคติต่างกัน
 เป็น ๒ นิกาย พวกหมายเป็นพระโพธิสัตว์เรียกนามนิกายของตนว่า
 “มหายาน” หมายความว่า เป็นยานใหญ่รับชนสัตว์ข้ามสังสารวัฏ
 เรียกพวกเถรวาทเดิมว่า “หินยาน” หมายความว่า เป็นยานเล็ก
 แต่พวกเถรวาทเรียกพวกตนเองว่า “สาวกยาน” หมายความว่า ยาน
 ของพระอริยสาวก แต่คนโดยมากเรียกว่าหินยาน จึงเรียกอย่างนั้น
 เป็นยุคคติต่อมา พระไตรปิฎกก็เกิดต่างกันเป็น ๒ ภาษา พวกหินยาน
 คงถือพระไตรปิฎกภาษามคธ ซึ่งสังคายนาครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช
 แต่พวกมหายานแปลงพระไตรปิฎกจากภาษามคธไปเป็นภาษาสันสกฤต
 พระเจ้ากนิษกะก็แต่งตั้งไปเที่ยวสั่งสอนยังนานาประเทศทำนองเดียวกับ
 พระเจ้าอโศก แต่ราชธานีคันทารราชูตั้งอยู่ทางข้างเหนือ คราวนี้
 พระพทธศาสนาแผ่ไปทางข้างเหนือจนถึงประเทศจีนในสมัยนี้

พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๑ กรมพระยาตำรา ๑ ๒๑

ตั้งแต่สมัยพระเจ้าเอกทัศ การถือพระพุทธศาสนาจึงแยกกัน
เป็นลัทธิมหายานและลัทธิหินยานสืบมา

ราชวงศ์กุสณะเป็นใหญ่ในอินเดียมาจนราว พ.ศ. ๗๐๐ เศษ
ครั้นประเทศคันทาราเข้าสู่สมัยอนาถภาพแล้ว พระพุทธศาสนาก็กลับ
มารุ่งเรืองในมณฑลประเทศ ด้วยมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นพุทธศาสนูปถัม
ภกอกหลายพระองค์ คือราชวงศ์คุปตปกครองมคธราชระหว่าง พ.ศ.
๘๔๓ จน พ.ศ. ๑๑๘๐ เป็นสมัยที่ศิลปะวิทยารุ่งเรืองในอินเดีย
และเมื่อตอนปลายสมัยนั้นหลวงจีนฮ้วนเจียงไปอินเดียในระหว่าง พ.ศ.
๑๑๗๑ จน พ.ศ. ๑๑๘๘ เขียนบันทึกไว้ (มีอยู่ในหนังสือประวัติ
ฮ้วนเจียง Life of Hiuen Tsiang by S. Beal) ว่าในสมัยนั้นยังมีวัด
และพระสงฆ์มาก ทั้งนิกายมหายานและนิกายหินยาน และเมื่อไป
ถึงเมืองสาวัตถีได้ไปยังพระเชตวัน ซึ่งอยู่นอกเมืองทางทิศใต้ห่าง
ไปสัก ๕-๖ ลี้ สังเกตได้ว่าเดิมเป็นสังฆารามแต่เวลานั้นหักพังร้าง
หมดแล้ว ความส่อให้เห็นว่าตั้งแต่ล่วงพุทธกาลมา พระเชตวันเป็น
แต่วัดที่พระสงฆ์อยู่แห่ง ๑ ต่อมาถึงสมัยราชวงศ์ปาละเมื่อในระหว่าง
พ.ศ. ๑๒๘๓ จน พ.ศ. ๒๓๕๓ ก็ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินทรง
อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองขึ้นอีก แต่หาพบอะไรในสมัย
ปาละที่ระบงพระเชตวันไม่ เพราะถึงขั้นนี้พวกพราหมณ์พณศาสนา
ของตนขึ้นแข่งพระพุทธศาสนา ชาวอินเดียที่เคยถือพระพุทธศาสนา
ไปเข้ารับถือศาสนาพราหมณ์แต่อย่างเดียวก็นับถือทั้ง ๒ ศาสนาด้วย
กันก็มี คงถือแต่พระพุทธศาสนาก็มี แม้ในพระพุทธศาสนาก็มี

ภิกษุพวกต้นตระกูลทิศาปาณนิกของ พราหมณ์อื่น เชื้อวิฑูฑิทำให้
 เกิดคดีและร้ายด้วยวิฑูฑิยาม เข้ามาปะปนพระธรรมวินัยอีกนิกาย ๑
 เป็นเช่นนั้นมาจนถึง พ.ศ. ๑๕๔๓ เมื่อสุลต่านมหมกชาวอัฟกา-
 นิสถานยกพลพวกอิสลามเข้ามาตีได้อาณาเขตต์ในอินเดีย จึง
 เริ่มเกิดการทำลายล้างพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงเสื่อมทราม
 มาจนหมดไปในอินเดีย

๕. อธิบายเรื่องพระเชตะวันในลังกาทวีป

เมื่อฉันแต่งหนังสือ “เรื่อง ประติษฐาน พระสงฆ์สยามวงศ์ใน
 ลังกาทวีป” ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ตรวจเรื่องพงศาวดารลังกา
 หลายฉบับ เก็บเนื้อความอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา และทางไมตรี
 ในระหว่างลังกากับไทย ที่ปรากฏมาแต่ก่อนเขียนไว้ ในหนังสือเรื่องนั้น
 แล้ว ในวินิจฉัยนี้จะกล่าวแต่เฉพาะเรื่องอันเนื่องด้วยพระเชตะวัน แต่ถึง
 กระนั้นก็ต้องเล่าเรื่องพงศาวดารเมืองลังกายาวสักหน่อย เรื่อง
 จะคดีต่อกันมาจนถึงพระเชตะวันเข้ามาในประเทศไทย

ในพงศาวดารลังกาว่า พระมหินทรเถรไปประติษฐานพระพุทธ
 ศาสนาในลังกาทวีปเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ (เรียกว่าประมาณของอาจารย์
 วินเซนตัสเอสมีท ๔๐ ปี) ว่ามีพระภิกษุอื่นเถรไปด้วยกันกับพระมหินทร
 ๔ องค์ ระบุไว้ว่าชื่อ พระอติยะ องค์ ๑ พระอติยะ องค์ ๑ พระ
 สัมพละ องค์ ๑ พระภักสาละ องค์ ๑ ข้อนี้สมดังความเห็นที่ได้
 กล่าวมา ว่าพระซึ่งส่งไปยังประเทศต่าง ๆ เมื่อครั้งพระเจ้าอโศก
 นั้นไปแห่งละคณะสงฆ์ มิใช่ไปแต่พระมหาเถรที่ปรากฏชื่อแต่องค์

เดียว พระเจ้าเทวანัมมียัตติคซึ่งเป็นพุทธศาสนูปถัมภกในลังกาทวีป
 องค์แรก คงแผ่พระพุทธศาสนาตามเข็มนาฬิกาอย่างของพระเจ้าอโศก จน
 พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วทั้งเกาะลังกา ส่วนพทอเจตีย์ก็สร้าง
 เช่นเดียวกัน คือมีพระสถูปธาตุเจตีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุซึ่งพระเจ้า
 อโศกประทานไป และขอพันธบัตรมหาโพธิ์ต้นที่เมืองพุทธคยา
 ไปปลูกณเมืองอนราชูบุรีราชธานี สมมตเป็นพระบริโภคเจตีย์ให้มี
 ขึ้นในลังกาทวีป ส่วนพระบรมวินัยนพระโมคคัลลิตตฤคิสิสเดระก็คง
 เลือกคณะสงฆ์แต่ที่ทรงจำพระไตรปิฎกตามที่ตั้งคายนาครั้งที่ ๓ ได้
 ขึ้นปากเงินใจทุกองค์ แต่การสอนพระศาสนาแก่ชาวลังกาล้วนยาก
 กว่าในมัชฌิมประเทศ เพราะพระไตรปิฎกที่คณะสงฆ์ทรงจำมาเป็น
 ภาษามคธ ซึ่งชาวลังกาไม่รู้กันโดยมาก วิธีสอนชั้นต้นเพื่อให้เห็น
 คุณของพระพุทธศาสนาจะต้องสอนด้วยภาษาสิงหฬ ต่อเมื่อผู้ใด
 ศรัทธาถึงออกบวชจึงเริ่มสอนให้ท่องจำพระไตรปิฎกภาษามคธ ดัง
 อย่างนั้นก็สำเร็จประโยชน์ด้วยมีพระลังกาสามารถทรงจำพระไตรปิฎก
 ได้มากองค์ จนพระมหินทรเถรสามารถทำสังคายนาด้วยกันกับพระ
 สงฆ์ชาวลังกาได้ (คือสวดพระไตรปิฎกภาษามคธที่จำได้พร้อมกัน)
 ณกรุงอนราชูราชธานี นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๑ ในลังกา แต่ต่อมา
 เมื่อล่วงรัชกาลพระเจ้าเทวานัมมียัตติคและสิ้นพระมหินทรเถรไปแล้ว
 เมืองลังกาเกิดยุคเข็ญเสียบ้านเมืองแก่พวกทมิฬพิจฉาที่ภูซึ่งเข้ามา
 จากอินเดีย พวกทมิฬครองเมืองลังกาอยู่นาน ๆ เชื้อสายพระเจ้า
 แผ่นดินลังกาจึงรวบรวมพลมารบพวกทมิฬที่เอาพระนครคืนได้ เป็น

เช่นนั้นมาหลายคราว สมัยใดพระเจ้าแผ่นดินเป็นชาวลังกาพนพระพุท
ศาสนาขึ้น ถึงสมัยพวกทมิฬปกครอง พระพุทศาสนา ก็เสื่อมลง
เป็นดังนี้มาหลายร้อยปี แต่ชาวลังกายังนับถือพระพุทศาสนาตาม
ลัทธิหนยานที่พระมหินทรเถรสอนไว้

ถึง พ.ศ. ๗๕๒ เมื่อเกิดลัทธิมหายานขึ้นในคันธารราชแล้ว
ได้ ๘๐ ปี มีคณะสงฆ์ชาวอินเดียลงไปสอนลัทธิมหายาน (ในพงศาว-
ดารลังกาเรียกว่า “เวทลยาน”) ที่เมืองลังกา เวลานั้นพระสงฆ์ใน
ลังกาแยกกันเป็น ๒ คณะ คณะ ๑ เรียกว่า “คณะมหาวิหาร” ด้วย
อยู่วัดเดิมซึ่งพระเจ้าเทวานัมปิยติศสร้างถวายพระมหินทรเถร (ความ
ข่งว่าเป็นพระสงฆ์พวกที่อยู่ในราชธานี) อีกคณะ ๑ เรียกว่า “คณะ-
อภัยคีรวิหาร” เพราะเกิดขึ้น ครั้งพระเจ้าวฤฏคามินเสียดพระนครแก่
พวกทมิฬเมื่อราว พ.ศ. ๔๓๐ หนีภัยไปเที่ยวหลบอยู่ตามหัวเมืองใน
มณฑลมลายูประเทศกลางเกาะลังกา ได้อาศัยพระภิกษุสงฆ์ในท้องถิ่น
ช่วยซ่อนเร้นและอุปการะด้วยประการต่างๆ อยู่ถึง ๑๔ ปี จึงสามารถ
รวบรวมทรัพย์กลบยี่มาคเอาเมืองอนราชูราชธานีคืนจากพวกทมิฬได้ เมื่อ
พระเจ้าวฤฏคามินชนะศึกแล้วทรงรำลึกถึงคุณของพระสงฆ์ตามหัวเมือง
ที่ได้อุปการะมาแต่หนหลัง จึงพระราชทานที่กัลปนาและข้าพระแก่
บรรดาภิกษุที่ได้ทำคุณแก่พระองค์ และทรงสถาปนาพระมหาทิศเถระ
ซึ่งเป็นคณาจารย์ของสงฆ์พวกนั้นให้เป็นสังฆปริณายก (สังฆราช)
มาอยู่ในราชธานี แต่พวกพระสงฆ์คณะมหาวิหารรังเกียจวัตรปฏิบัติศึกษา
สงฆ์พวก พระมหาทิศเถระ (ความข่งว่า เพราะ เป็นพระสงฆ์ชาว

บ้านนอกซึ่งประพาศิพระธรรมวินัยผิดไปต่าง ๆ) ไม่ยอมร่วมสังฆกรรม
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ฯ จึงสร้างวัดขึ้นใหม่อีกวัด ๑ เรียกชื่อว่าวัด “อภัยศิริ
วิหาร” ถวายเป็นที่สถิตของพระมหาคีรีเถระกับพวกภิกษุสามเณร
ซึ่งตามมาอยู่ด้วย พระสงฆ์ในเมืองอนนทบุรีจึงแยกกันเป็น ๒ คณะ
แต่เดิมมา แต่ถ้อยคำที่เห็นยานอย่างทีพระมหินทรเถระได้มาประคิฐฐาน
ไว้ด้วยกันทั้ง ๒ คณะ ผิดกันด้วยวัตรปฏิบัติพระสงฆ์คณะอภัยศิริวิหาร
ไม่เคร่งครัดเหมือนพระสงฆ์คณะมหาวิหาร เป็นเช่นนั้นต่อมา ๓๑๒ ปี
ถึงรัชกาลพระเจ้าวหารคิศจึงมีพวกมหายานลงมาสอนถึงลังกาทวีป
เมื่อ พ.ศ. ๗๕๒ ดังกล่าวมาแล้ว มีพระสงฆ์คณะอภัยศิริวิหาร
บางเหล่ารับลัทธิมหายานไปประพาศิ พวกพระสงฆ์ คณะมหาวิหารกับ
เสนาอำมาตย์โดยมากเห็นว่าลัทธิมหายานเป็นมิชฌาติกฺขุ ความทราย
ถึงพระเจ้าวหารคิศจึงตรัสสั่งให้ในรเทศพระสงฆ์ที่ถ้อยคำลัทธิมหายาน ทั้ง
ที่เป็นชาวอินเดียนและชาวลังกาออกไปเสียจากพระราชอาณาเขตต์ พวก
นั้นก็พากันไปตั้งอยู่ที่เมืองทางปลายแหลมอินเดียน ต่อมาอีก ๑๗ ปี
ถึงรัชกาลพระเจ้าโคธราชย์พวกมหายานข้ามไปสอนที่เมืองลังกาและมี
พระสงฆ์คณะอภัยศิริวิหารเลื่อมใสอีก แต่ครั้งนั้นพระสงฆ์คณะอภัย
ศิริวิหารพวก ๑ อันพระอุสสิริยคิศเป็นหัวหน้าเลื่อมใสลัทธิมหายาน
แต่อย่างอย่าง (ที่ว่าแต่อย่างอย่างนี้ น่าสันนิษฐานว่าคือที่ทำพระพุทธรูป
ขนิษฐาเป็นข้อสำคัญอยู่ในนั้นด้วย) แต่เกรงว่าจะถูกเนรเทศไปก็พวก
มหายานเหมือนหนหลัง จึงชวนกันแยกออกจาก อภัยศิริวิหารไปอยู่
ที่วัดชื่อว่า “ทุกนศิริวิหาร” ถ้อยคำปฏิบัติของลัทธิมหายานกับ

หินยานระคนปนกัน ต่อมาพระสงฆ์พวกนี้มีพระมหาเถรองค์ ๑ ชื่อ "สาคร" ตั้งวัตรปฏิบัติของพวกพระสงฆ์วัดทกนคีรีวิหารขึ้นเป็นลัทธิหนึ่งต่างหากเมื่อ พ.ศ. ๗๘๕ เรียกว่า "สาคร" ในสมัยนั้นมีชาวลังกาคณ ๑ ชื่อ กาวิละ เคยเป็นครูพระเจ้ามหาเสนตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เข้าไปบวชในอินเดียเป็นภิกษุมหายานได้นำมาขายว่า "สังฆมิตร" รู้ว่าพระเจ้ามหาเสนได้ครองราชสมบัติก็เข้ามาถวายไปลังกา และได้เป็นพระราชครูของพระเจ้ามหาเสนแนะนำให้ทรงเลื่อมใสในลัทธิมหายานและเมียดเขียนพระสงฆ์ฝ่ายหินยานด้วยประการต่างๆ จนถึงวัดมหาวิหารร้าง แต่ชาวลังกาโดยมากยังนับถือทางฝ่ายลัทธิหินยาน พวกนี้โกรธว่าพระเจ้ามหาเสนเป็นมิชฌาปฏิญญาจะเกิดเป็นกบฏขึ้น พระสังฆมิตรก็ถูกฆ่าตาย พระเจ้ามหาเสนรู้สึกพระองค์ว่าได้กระทำผิดจึงให้เนรเทศพวกมหายานเสียอีกครั้ง ๑ แต่เวลานั้นพระสงฆ์คณะมหาวิหารเพิ่งจะกลับมายู่ที่เดิมยังไม่มีพระมหาเถรผู้ใหญ่ พระเจ้ามหาเสนจึงทรงตั้งพระศิลาเถระผู้เป็นหัวหน้าพระสงฆ์สาครละนิกายเป็นที่สังฆนายก แล้วทรงสร้างวัดขึ้นใหม่ให้เป็นที่สถิตในราชธานีชานนามว่า "วัดเชตะวัน"

วัดเชตะวันซึ่งพระเจ้ามหาเสนสร้างในลังกาทวีปเป็นวัดแรก ที่ปรากฏว่าเขาชื่อ "พระเชตะวัน" อันเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ ณ เมืองสาวัตถีมาใช้เป็นชื่อวัด คิดคงจะเป็นเพราะเหตุใดพระเจ้ามหาเสนจึงตั้งชื่อว่า "วัดเชตะวัน" เห็นมีเค้าเงื่อนอยู่ ด้วยในสมัยนั้นมีพระพุทธรูปและพระสงฆ์นิกายมหายาน เกิดขึ้นทางอินเดียข้าง

เหนือเกือบ ๑๐๐ ปีแล้ว และปรากฏในเรื่องพงศาวดารลังกา ว่าพวก
 มหายานเริ่มลงมาตั้งสอนถึงลังกา แต่พวกชาวลังกาโดยมากยังคง
 เลื่อมใสลัทธิหินยานสืบไป พวกมหายานไปเสียจากบ้านเมืองหลายครั้ง
 แต่มีพระสงฆ์พวกสาละนะขัดขวางคติมหายานและหินยาน ะคนปนกัน
 ข้อที่ว่าระคนปนกันนั้นจะเป็นอย่างไร คิดดูเห็นว่าน่าจะเป็นด้วย
 พระสงฆ์มหายานนำคัมภีร์ที่ทำพระพุทธรูปชนนุชาลงมาแต่ข้างเหนือพวก
 ทลัทธิหินยานเห็นว่าเป็นการละเมิดประเพณีเดิมที่ถือว่าไม่ควรทำ
 พระพุทธรูป แต่มีพระสงฆ์พวกหนึ่งซึ่งพระอุสสิริยกิจเป็นหัวหน้า
 เลื่อมใสบูชาพระพุทธรูปเช่นพวกมหายาน แต่คงถือพระธรรมวินัย
 ตามลัทธิหินยานอยู่อย่างเดิม จึงว่าลัทธิที่ ๒ นี้ภายหลังระคนปนกัน
 เป็นเหตุให้เกิดเป็นคณะสาละนะชนต่างหาก เมื่อพระเจ้ามหาเสนาตั้ง
 พระมหาคีรีเถระซึ่งเป็นเจ้าคณะสงฆ์สาละนะเป็นสังฆนายก พระ
 คีรีเถระคงทูลแนะนำให้ทรงสร้างพระพุทธรูปชนนุชาเป็นอุทิศเจดีย์
 แทนสร้างพระสถูปบรรจุพระธาตุที่หาได้จากหาดทรายชายทะเล แต่
 ความคิดนั้นผิดความนิยมของพวกพระสงฆ์คณะมหาวีหาว พระเจ้า
 มหาเสนาจึงสร้างวัดถวายเป็นใหม่ ตามอย่างพระเจ้าอัญญาคามินสร้างวัด
 อภัยคีรีวิหารแต่ปางก่อน ที่ให้ชื่อว่า “ วัดเซตวัน ” นั้น น่าจะเป็น
 วัดแรกที่ประดิษฐานพระพุทธรูป เป็นประธานแทนพระองค์พระพทธเจ้า
 จึงเอาชื่ออารามที่ประทับของพระพทธองค์ณเมืองสาวัตถี ซึ่งนับถือ
 ก็ว่าสำคัญกว่าที่ประทับแห่งอื่น ๆ มาขนานเป็นนามวัด คิดไม่เห็น
 ว่าจะจะเป็นเพราะเหตุอย่างอื่น แต่นี่พระสงฆ์ลังกาแยกกันเป็น

๓ คณะ เรียกว่า มหาวิหาร คณะ ๑ อภัยคีรีวิหาร คณะ ๑
 เชตะวันวิหาร คณะ ๑ ต่อมาขอมรียัประเพณีทำพระพุทธรูปขึ้นบูชา
 ด้วยกันทั้ง ๓ คณะ จึงมีพระพุทธรูปแพร่หลายในลังกาสืบมาเหมือนกัน
 ที่ในอินเดีย

ไต่กล่าวมาแล้วว่าประเทศลังกา ไม่มีเวลาที่จะเป็นสันติสุขอยู่
 ช้านาน มีเกิดลำบากด้วยศัตรูภายนอกมาแย่ง ก็เกิดจลาจลด้วย
 พวกราชวงศ์ลังการบพุ่งแย่งชิงราชสมบัติกันและกัน สงครามตลอด
 จึงระส่ำระสายเพราะเหตุนี้ และวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ก็
 เสื่อมทรามลงเป็นลำดับมา จนถึง พ.ศ. ๑๖๑๔ พระเจ้าวิชิตพาหุ
 ศิริสังฆ โภทิมัชชชะนะพวกทมิฬได้เมืองลังกาคืนเป็น ราช อาณาเขตต์
 ทรงปรารภจะพนพระพุทธรูปศาสนาให้คืนแต่เดิม ได้ความปรากฏ
 แก่พระหฤทัยว่าในลังกาทวีปไม่มีพระภิกษุ สงฆ์ซึ่งทรงภิกษาภาวะ โดย
 ยวิสุทธิ หรือถ้าว่าอีกนัยหนึ่งคือคณิสันศาสนาวงศ์ซึ่งสืบมาแต่พระ
 มหินทรเถรเสียแล้ว จึงให้มาขอสงฆ์มาถวายมอญที่เมืองพกาม
 ประเทศพะม่าไปให้อุปสมบทชาวลังกา ด้วยถือว่าพระสงฆ์นี้ถวาย
 มอญสืบศาสนาวงศ์มาจากพระโสณหรือพระอุตตร ที่พระเจ้าอโศก
 มหาราชให้มาตั้งศาสนาวงศ์ในสุวรรณภูมิคราวเดียวกัน และเป็น
 ศาสนวงศ์เดียวกันกับพระมหินทรที่ไปยังลังกาทวีป พระเจ้าอนรรฆ
 มหาราชซึ่งครองประเทศพะม่าและมอญรวมกันในสมัยนั้น จึงจัด
 พระสงฆ์เป็นคณะปรกส่งไปยังลังกา ๒๐ รูป ให้ไปอุปสมบทชาว
 ลังกาตั้งเป็นสงฆ์มณฑลชนใหม่แล้ว พระเจ้าวิชิตพาหุสังฆ โภทิม

ก็สั่งให้เลิกพระสังกาศเก่าเสียหมด แต่ที่พระสงฆ์ในลังกาก็กลับ
เป็นคณะเดียวกันขึ้นมา

ถึง พ.ศ. ๑๖๔๖ (ภายหลังพระสงฆ์เมืองพุกามไป กลับตั้ง
ศาสนวงศ์ที่ ๒๗ ปี) เกิดมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นมหाराชครอง
เมืองลังกา ทรงพระนามว่าพระเจ้าปรักกรมพาทู สามารถปราบ
ปรามศัตรูได้ลังกาทั่วทั้งหมด กับทั้งเมืองทมิฬในอินเดียข้าง
ตอนใต้ไว้ ในพระราชอาณาเขตต์ เมื่อปราบปรามศัตรูราบคาบแล้ว
พระเจ้าปรักกรมพาทูก็ทรงทำนบบำรุงพระพุทธศาสนา ให้ชำระหนังสือ
พระไตรปิฎกซึ่งนับว่าเป็นสังคายนาอีกครั้ง ๑ (พระไตรปิฎกที่ใช้
เป็นหลักพระพุทธรักษาอยู่ในเมืองพะม่า มอญ ไทย ยัดนี้ ล้วน
เป็นสำเนาพระไตรปิฎกซึ่งชำระเมื่อครั้งพระเจ้าปรักกรมพาทู ได้มาจาก
ลังกาด้วยกันทั้งนั้น) นอกจากชำระพระไตรปิฎกพระเจ้าปรักกรมพาทู
เอาเป็นพระธุระอดทนให้พระสงฆ์เก่าเรียนและรักษาพระธรรมวินัย
เคร่งครัดเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น พระพุทธรักษาที่กลับรุ่งเรืองขึ้น
ในลังกาทั่วไปจนเลื่องลือไปถึงนานาประเทศ ฉะเพาะสยเวลา
พวกมิชฌาติภูสูล้างพระพุทธรักษาเลื่อมลื่นไปในอินเดีย พวกพะม่า
มอญไทยจึงหันไปนิยมลัทธิพระพุทธรักษาในลังกาทั่วไป ถึงพากัน
ออกไปศึกษาพระธรรมวินัยและบวชเป็นพระภิกษุสังฆาวงศ์ กลับมา
สั่งสอนในบ้านเมืองของตน บ้างก็พาพระสงฆ์ลังกาเข้ามาเป็นครูบา
อาจารย์ จำเนียรกาลนานมาพระสงฆ์ในเมืองพะม่า มอญ ไทยก็รับ

ลัทธিবวชนเป็นลัทธิลัทธิ และถือคติตามนิยมของพระลัทธิลัทธิด้วยกัน
ทุกประเทศ

๖. อธิบายว่าด้วยวัดพระเชตุพนในประเทศไทย

วัดโบราณที่เรียกชื่อว่า “ เชตะวัน ” หรือ “ เชตุพน ” มี
ในประเทศไทยนี้หลายวัด และสร้างเป็นพระอารามหลวงแทบทั้งสิ้น ใน
มณฑลพายัพมีวัดเชตะวันที่เมืองนครลำปางวัด ๑ ที่เมืองเชียงใหม่
ก็มี ที่เมืองสุโขทัยก็มีวัดพระเชตุพนวัด ๑ อยู่นอกกำแพงเมือง
ทางทิศใต้ เป็นพระอารามหลวงใหญ่โตและทำอย่างประณีตถึงเอาศิลา
แท่งใหญ่ๆ มาฉาบทำเป็นรั้วรอบบริเวณโดยลัทธิวิหาร แต่พิเคราะห์
ดูลักษณะเป็นวัดที่สร้างเมื่อไทยกำลังนับถือลัทธิลัทธิลัทธิลัทธิลัทธิ
พระนครศรีอยุธยาไม่ปรากฏว่ามีวัดพระเชตุพน ฉะนั้นให้พระยาโบราณ
พยายามค้นหาก็ไม่พบ ถ้าไม่มีในพระนครศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระ
พุทธทศกัณฐ์ฟ้าโลกก็เห็นจะเอานามวัดพระเชตุพนที่เมืองสุโขทัย
มาขนานนามวัดพระเชตุพนเดี๋ยวนี้

๗. อธิบายเรื่องสร้างวัดชัยวัฒนาราม

ในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง
ผู้แต่งไม่รู้เรื่องสำคัญทั้งเลียดอย่างหนึ่ง เขาแต่บรรยายอันเป็นผลความ
มากล่าว เช่น ว่าไปรคให้ช่างออกไปถ่ายแบบอย่างพระนครหลวง
และปราสาทกรุงกัมพูชาประเทศเข้ามาให้ช่างทำพระราชวังที่ประทับ
ร้อน ณ ตำบลริมวัดเทพนิทร สำหรับเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธ-

บาททั้งนี้เป็นต้น เรื่องลำดับนั้นฉันไปพบในหนังสือฝรั่งแต่
จะเรียกชื่อว่าเรื่องอะไรฉันลืมไปเสียแล้ว ว่ากรุงกัมพูชาเคยเป็น
ประเทศราชขึ้นไทยมาแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จน
ตลอดรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช แต่เมื่อถึงรัชกาลพระเจ้า
ทรงธรรมกลับตั้งแข็งเมืองเป็นอิสระ กองทัพไทยลงไปตีก็พ่ายแพ้
เขมรกลับมา ครั้นถึงรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง ให้กองทัพไทย
ยกไปอีก คราวนั้นเขมรยอมแพ้ ได้เมืองเขมรกลับมาเป็นเมืองขึ้น
อย่างแต่ก่อน เรื่องนี้เองเป็นเหตุให้พระเจ้าปราสาททองถือพระองค์
ว่าเป็นพระเจ้าราชาธิราช ให้ไปถ่ายแบบโบราณวัตถุสถานที่เมือง
เขมรเข้ามาสร้างเฉลิมพระเกียรติยศหลายอย่าง ว่าแต่ที่ฉันจำได้
ในเวลานี้

(๑) ถ่ายแบบปรangkhanakon ที่ประตูเมืองนครธมมาทำ
ประตูพรหม

(๒) ถ่ายแบบพลับพลาส่งที่หน้าพระราชวังเมืองนครธม มา
สร้างปราสาท เติมให้ชื่อว่า "ศรัยโสธร" ตามชื่อเมืองเขมร
แล้วเปลี่ยนเป็น "จักรวรรดิไพชยนต์" คำจักรวรรดิเฉลิมพระยศ คำ
ไพชยนต์มาแต่ปราสาทขายน

(๓) ถ่ายแบบปราสาทพิฆานอากาศที่ในพระราชวังหรือถ้า
มีคุณนั้นปราสาทขายนมาสร้างพระนครหลวง ใช้ชื่อภาษาไทยว่า
นครหลวงตรงกับนครธม

(๕) วัดชัยวัฒน์นารามนั้น แต่ก่อนมาเราเข้าใจกันว่าเขา
แผนผังพระเมรุกลางเมืองมาสร้าง ถึงมีผู้ปรารภกันว่าในใจเขา
แบบพระเมรุมาสร้างวัด ต่อมาพิจารณาเมื่อไปเห็นปราสาทหินที่
เมืองเขมรแล้วจึงคิดเห็นว่าคงใจจะจำลองนครวัด ที่ให้ชื่อว่า “ ชัย
วัฒน์นาราม ” นั้นก็หมายความว่ามิชยไคเมืองเขมรนั่นเอง

วัดชัยวัฒน์นารามนั้นฉันได้เคยเห็นถนัด เมื่อสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวงทศพรเนตร์ครั้ง ๑ พระยาโบราณเขาถางหมกจดตลอด
วัด และได้ไปดูโดยลำพังตนเองในเวลาเมื่อกลางเดือนอยู่ครั้ง ๑
สิ่งสำคัญของวัดชัยวัฒน์นารามมี ๓ แห่ง คือ

(๑) ปรางค์พระมหาธาตุมีพระระเบียงล้อมรอบ ตามมุม
พระระเบียงมียอดปรางค์สูง ๑

(๒) ต่อบริเวณพระระเบียงออกมาข้างหน้า มีพระวิหารหลวง
หลัง ๑

(๓) ต่อบริเวณพระวิหารหลวงออกมา มีพระอุโบสถหลัง ๑
ดูเหมือนจะมีพระเจดีย์อีก ๒ องค์ อยู่ ๒ ข้างค้ำหน้าพระอุโบสถ
ด้วย แต่น้ำกัดค้ำตั้งพังเข้าไปถึงหน้าพระอุโบสถแล้ว เห็นแต่เป็น
ซากของหักพังลงไปอยู่ในน้ำ

ที่ในบานแผนกกฎหมายเก่าตอนลักษณะมรดกกว่า พระเจ้า
ปราสาททอง “ บำเพ็ญพระราชกุศลสถาปนา พระมหาวิหารและ
พระเซตพนและพระมหาธาตุ ” ก็เป็น ๓ สิ่งตรงจำนวนสิ่งสำคัญ
ที่มีอยู่ในวัดนั้น เห็นแต่เรียกพระอุโบสถว่าพระเซตพน จะเป็น

เพราะเหตุที่ข้ออื่นใดแต่ก็คิดสันนิษฐาน เห็นเค้าเงื่อนว่าอาจจะเป็น
ด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดใน ๓ อย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

(๑) อาจจะเห็นแต่ถ้อยคำของลักษณะผู้แต่งยานแผนกกฎหมาย
นั้น เรียกพระอุโบสถว่าพระเชตุพน ให้วิเศษกว่าเรียกพระอุโบสถ
การที่อากษณผู้แต่งยานแผนก เรียกชื่อแปลงให้แปลกกว่าสามัญ
อย่างนี้ มีในกฎหมายหลายแห่ง ถ้าสังเกตดูพระนามพระเจ้าแผ่นดิน
หรือชื่อปราสาท ซึ่งอ้างว่าพระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับในเวลาดำรง
ให้ตั้งกฎหมายก็เห็นจะได้ ว่าใช้สร้อยต่าง ๆ อันมิใช่มีจริงและชื่อ
ปราสาทที่ไม่มีตัวปราสาทชื่อเช่นนั้นหลายแห่ง

(๒) อาจจะม้พระพุทธรูปเป็นของโปรดตั้งเป็นพระประธานที่ใน
โบสถ์ พระเจ้าปราสาททองจึงดำรัสสั่งให้เรียกว่าพระเชตุพน

(๓) ที่ตรงสร้างวัดชัยวัฒน์นาราม ในหนังสือพระราช
พงศาวดาร (ละขัยพระราชหัตถ์เลขา) ว่าเดิมเป็นบ้านของพระชนนี
แต่ฉันเห็นพ้องกับพระยาโบราณว่า คงเป็นที่บ้านของพระเจ้าปราสาท
ทองเมื่อยังเป็นขุนนาง เมื่อพระเจ้าปราสาททองได้เสวยราชย์จึง
ทรงอุทิศที่จวนเดิมเป็นพุทธบูชาให้สร้างวัด และได้ลงมือสร้างมา
แต่แรกเสวยราชย์ อาจจะทรงเจตนาจะให้เรียกวัดพระเชตุพน
เพราะเป็นชื่อวัดใหญ่อันยังไม่มีที่กรุงศรีอยุธยาเหมือนที่กรุงสุโขทัย
แต่แบบอย่างที่จะสร้างวัดไว้อย่างหนึ่ง มาเปลี่ยนแปลงเมื่อใดเมืองเขมร
ให้สร้างพระมหาธาตุเป็นปราสาท และเปลี่ยนนามวัดเป็นวัดชัยวัฒน์

รามเพื่อเฉลิมพระเกียรติ จึงให้เอาชื่อพระเชศพนไปใช้เรียกพระ
อุโบสถ

ที่ว่ามานี้เป็นการเอาทั้งนั้น เชื้อใดเป็นแน่อย่างเดี๋ยวนั้น
พระเชศพนต้องเป็นสถานที่มีพระพุทธรูป สถานที่ไม่มีพระพุทธรูป
เช่นพระสถูปหรือพระปรางค์ก่ กาลาก่ ก็เรียกว่าพระเชศพน
ไม่ได้และไม่มี ที่เรียกเป็นชื่อวัดก็เพราะเหตุที่มีพระพุทธรูปเป็น
ประธาน หรือที่พระเจ้าวชิราจนะมนตรีองค์ ๑ ว่าเชศพน ก็
เพราะเป็นที่ไว้พระพุทธรูป ใช้แต่เท่านั้นถ้าตามนิคัยพระพุทธรูป
ต้องเป็นรูปพระโคตมบรมศาสดาทันที จึงสมควรชื่อว่าพระเชศพน
เช่นว่าวัดพุทธไสวรรย์ จึงหมายความว่าเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า
เป็นสาธารณะ ฉะนั้นคิดเห็นดังนี้.
